

Kedves barátom, ó, nem „büszke hallgatás” volt az, amelyik szinte mindenkiel szemben némaságot parancsolt rám, inkább nagyon is alázatos, a beteg emberé, aki szégyelli elárulni, mennyire szenved. Az állat behúzódik a barlangjába, ha beteg; és úgy cselekszik *la bête philosophe* is. Olyan ritkán jut el már hozzám barátságos hang. Egyedül maradtam, lehetetlenül egyedül; és míg könyörtelen és földalatti harcomat vívtam mindennel, amit az emberek becsültek és szerettek (amit én így nevezek: „minden értékek újraértékelése”) – belőlem is valami barlangféle lett, valami eldugott, amit nem talál meg az ember, akkor se, ha elindul, hogy megkeresse. *De nem indul el...* Magunk között szólva, hatszemközött – nem lehetetlen, hogy én vagyok a kor első filozófusa, sőt még talán valamivel több is annál, valami végzetes és sorsdöntő, ami két évezred között áll. Az ilyen különállásért szakadatlanul vezekel az ember, egyre növekvő, egyre fagyosabb, metszőbb különszakadással. És a mi drága németjeink...! 45. évemben járok ugyan és valami tizenöt könyvet adtam ki (közöttük egy olyat, hogy *non plus ultra*, *Zarathustrá*-t), de Németországban még annyira se vitték, hogy megírtak volna csak egyetlen, hacsak *félig-meddig* is számbavehető ismertetést, csak egy könyvemről is. Most az „excentrikus”, „patologikus”, „pszichiátrikus” szókkal segítenek magukon. Nem takarékoskodnak a rossz és rágalmazó célzásokkal sem, ha rólam van szó; a folyóiratokban valami féktelenül gyűlölködő hang uralkodik, a tudományosokban csakúgy, mint a nem-tudományosokban – de hogy lehet az, hogy senki se tiltakozik, hogy soha senki se bántódik meg, ha engem gyaláznak? – És évekig soha semmi balzsam, soha egy cseppnyi emberség, egy leheletnyi szeretet...

(Részlet Nietzsche Seydlitz bárónak, 1888. február 12-én írt leveléből)

Demeter Attila

GOTTFRIED BENN ÉS ... NIETZSCHE

Voltaképpen mégiscsak Derridáról, Derrida „Nietzsche-recepciójáról”, az „éperonról” (Jacques Derrida: Éperons. Nietzsche stílusa) kellett volna írnom. Mindenesetre ezt kívántam volna a magam számára témának és feladatnak. Talán túlságosan is személyes témának, s mindenekelőtt túl képtelen feladatnak.

Derrida úgy tud írni az igazságról, Nietzsche igazságáról, a nem-igazságról, hogy műve, az írás vonalvezetése követni tudja és metszi az igazságnak Nietzsche műveiben fellelhető összes helyét (és nem-helyét), az „igazság” összes idézőjeles előfordulását.

Nietzsche számára az igazság töredékes dolog. Mintha csak egy antik váza cserepeiről lenne szó – nehéz összerakni, de még csak összegyűjteni is a cserepeket. Az igazság kérdése ezért – par excellence – az aforisztika és a stílus kérdése.

Ha mindez igaz Nietzschére, akkor hatványozottan igaz Derridára. Következésképpen az, amit a kezünkben tarthatunk – és ami egyaránt lehet toll, de akár tőr is, stiletto, vagy bármi, ami hegyes, például az éperon: vágósarkantyú – nem egyéb, mint maga a káosz, egy rendkívül tudatosan – és tegyük hozzá: stílusosan – megszerkesztett káosz, valahol a „megfeledkeztem az esernyőmről” margóján, vagyis a lapszélén, amit már nem lehet a diszkurzív beszéd terébe vonni, hiszen éppen ez az, ami minden diszkurzivitást és minden teret lehatárol – formát ad. A lap szélén, a lap szélére írni annyi, mint a „tükör” peremére, a tükrön túl írni (valahogyan úgy, ahogyan Alice is elvágódott a tükrön túl, egy formabontó világba), formátlanul írni, személyes megjegyzéseket fűzni a könyv tartalmához, vagyis széljegyzeteket készíteni, talán hasonlókat ehhez: „megfeledkeztem az esernyőmről”.

Most egy időre megfeledkezem Derridáról.

A következőkben egy olyan esszéről fogok beszélni, amelynek témája, mint azt címe is mutatja, a „Zseni és egészség”. Némiképpen annak margóján teszem ezt, amit Nietzsche epilepsziájáról és lueszéről tudunk, vagy tudhatnánk, ha egyértelmű bizonyítékok híján nem lennénk mindenféle származtatott, az írás-diagnózis révén beszerzett információkra utalva. És éppen ez lesz a témám.

Az esszé szerzője, Gottfried Benn, civilben költő – talán expresszionista – egyébként pedig gyakorló orvos, a bőr- és nemibetegségek specialistája. 1886-ban született, protestáns lelkészi családban – és ez a tény máris Nietzschét idézi. Különben sem kell túl messzire menni, hogy Nietzschébe botoljon az ember. Benn élete és művészete bővelkedik a Nietzschére való személyes utalásokban. Ott van mindjárt az elején ez a mondat, egy rövid életrajzi összefoglalóból: Benn „a nietzschei ösztönös életigenlés átvételével egy időben a nem-

zetiszocialisták ösztönkultuszához is közel került.” Harmincháromban még propagandabeszédeket mond a rádióban, egy évvel később már az emigráció – a risztokratikus – útját járja: belépett a hadseregbe.

Első verseskötete 1912-ben jelenik meg „Hullaház és más költemények” címmel. „Azzal hökkentette meg az irodalmi közvéleményt, hogy a német költészetben természettudományos, orvosi terminológiát alkalmazott, és az embert mindenestül romlékony testi mivoltára redukálta, s annak – a betegségnek, pusztulásnak, felbomlásnak – a „líróját”, pontosabban „antilíróját” írta meg. Ezen túlmenően felróják neki azt „a visszataszító örömet, amivel a végletes rútban vájkál”. A náci sajtó, az SS hivatalos lapja egyenesen „természetellenes disznóságnak”, „szellemi elhülyülésnek” minősíti költészetét, de „sokan minősítették ezt a költészetet „perverzitásnak” és utalták – mint különleges esetet – a pszichiátria körébe”. Mindez természetesen ma már csupán rosszízű emlék, egy fiatal költő túlkapásai, amelyekre az idős Benn úgy emlékszik vissza, mint „a Nietzsche és Freud utáni évtizedek rossz közérzetére”: „mindez már csodálatosan messze van, már jóformán csak emlék, valami kinlódás, kötöttség és nyomás emléke”. Körülbelül ekkor, vagyis kései prózai írásainak egyikében, az „Üvegfüvő”-ban beszél egyúttal a „monologikus művészetről”, a művészről, aki bezárkózott, és csak önmagának – önmagához beszél: vagyis önmagáról.

Nem kétséges tehát, hogy itt – a szó minden elképzelhető értelmében – egy specialistával állunk szemben: Benn egyaránt ért Nietzschéhez (hiszen olvasta és vele él), a művészethez és az alkotáshoz (lévén költő, akit nem kevesen tartanak „a XX. század legjelentősebb német költőjének”), és nem utolsósorban a betegséghez, a legelképezhetőbb anomáliákhoz, amelyekkel egy orvos csak találkozhat.

Benn igazi problémája, a téma, amely elvezet a zseni kérdésköréhez, volta-képpen szociális jellegű. Azt fájjalja – és ebben nem ő az egyetlen, ott van például Mrozek – hogy kora, a századelő Európája megpróbálja, irgalmas szamaritánusként, az egészséges emberiség állagára hozni a társadalmat, a társadalomban élő egyedeket – és ebben nem ismer könyörületet. – Nem ismeri el a kivételeket, a kivételes képességű egyedek létjogát, hanem igyekszik kézenfogva visszavezetni őket a normális és egészséges átlagpolgáriságra. Erre vonatkozóan idézi egyik kortárs pszichoanalitikus paradigma-értékű megjegyzését, miszerint „ha Schopenhauer nem lett volna neurotikus béklyók foglya..., ha analízisnek vetette volna alá magát, metafizikája bizony más arcú lenne – nevezetesen behízeltőbb, kedélyesebb, az otthon melege járná... Mert ő (mármint az i-dézett pszichoanalitikus) fent mirigyeket, lent hormonokat osztogat: a hátsó lebennyel elegyengeti, ami excentrikus, az elülső lebennyel a debilis egyedeket visszakalauzolja a daloskönyvhöz – egyszóval, nincs többé sors, a párkák direktiszek lettek egy életbiztosító társaságnál..., az emberben lakozó szörnyeteg antik képzetét pedig a higiéniai kiállítás megnyitóján általános érdeklődés és mély megrendülés közepette... a saját lábán vezették vissza átlagállagára.”

Mrozek is ironizál kora fékevesztett pszichologizmusát Míg az antik poétának, írja, még jogában állott eképpen fordulni Istenhez: „Szomorú vagyok Istenem”, addig a mai költő legjobb esetben is csupán depresszióját emlegetheti föl. És gondoljuk csak el, milyen szörnyűségeken hangzik a fenti idézet a kö-

vetkező átírásban: „Depressziós vagyok Istenem”. Depressziójával az ember nem fordulhat Istenhez, legfennebb pszichiáterhez.

Márpedig, vonja le a következtetést Benn, ha ki lehetne kezelni az emberiséget – akár visszamenőleg is – mindenféle nyavalyáiból, akkor: ”nemes aggastyánok állnának most mellettünk, ... szülővárosuk díszpolgárai, vitaminokkal biztosítva, alkoholmentesen. Mert rabja volt sajnos”: az alkoholnak: Nagy Sándor, Szokratész, Seneca, Alkibiadész, Cato, Caesar, Rembrandt, Schubert, Tasso, Händel, G. Keller, Hoffmann, Poe, Beethoven; az ópiumnak: Poe; az éternek: Maupassant; a hasisnak: Baudelaire; az abszintnak: Wilde stb. Egész hosszú lista ez – itt nem idéztem teljességében – nevekkal – és micsoda nevekkal. Szerepel itt az európai kultúra majd minden oszlopos tagja, festők, zenészek, írók, költők és nem utolsósorban filozófusok.

Rögtön ezután a betegségeknek egy rövid „kultúrtörténete” következik, hozzávetőleg az alábbi manírban: „Arterioszklerotikus elhülyülés végzett Kanttal, G. Kellerrel... Epileptikus volt Van Gogh, Dosztojevszkij... Skizofréniás volt Hölderlin, Van Gogh, Newton... Paralízisben halt meg Maupassant, Nietzsche... Egy életen át aszexuális volt Newton, Kant... stb.”

Mindezek után óhatatlanul adódik a következtetés, mégha óvatosan, kérdés formájában fogalmazzuk is meg, csupán hipotézisként kezelve, ahogyan Benn is teszi, emígyen: „...tehát bárhová tekintünk: valamely tömeg produktív elemét pszichopatikus esetek, stigmák, bódulatok, alvajárások, paroxizmusok hatják át; ösztönvariánsok, anomáliák, fetisizmusok, impotenciák különféle válfajai – van-e egyáltalán egészséges zseni?”

A válasz azonnal adódik – tömör, szinte feszes, egyszavas: igen.

És pontosan ezt válaszolja Sesztov is, aki szintén hosszú oldalakat szentel a témának a Dosztojevszkijről és Nietzsche-ről írott kötetében: „Minden hasonlóságuk ellenére a zsenialitás mégiscsak zsenialitás, az örület viszont örület marad.” Vagyis alapvetően semmi köze a két dolognak egymáshoz: ugyanúgy létezhetnek egészséges zsenik, ahogyan nem minden pszichopata – csupán azért, mert pszichopata – zseni. Ez a következtetés annál is inkább levonható – orvosi kompetencián innen és túl – mivel hipotézisről lévén szó (olyan hipotézisről, amely bizonyos – a „praxisban” előforduló – esetekre vonatkozik, és a teljesség igényével lép fel), elegendő rámutatni akár egyetlen ellenpéldára is, és a hipotézis megdől. Ilyen ellenpélda pedig számtalan akad: Goethe, Schiller, Leibniz stb. Tekintve, hogy mindezen emberek zsenialitása vitathatatlan, a témát akár le is zárhatnánk.

Ám van itt egy másik probléma – és ez az, ami engem inkább érdekel. Van valami, amit Benn nem tud, vagy nem akar tagadni: „Vitán felül áll tehát, hogy az egyéni organizmus mint orvosi fogalom a zseni formálója.” Annak a XVIII. századi szállóigének a mintájára képzelem ezt el, mely szerint a „le style c'est l'homme”. Napjainkra ez átalakul, és a következőképpen hangzik: „le style c'est le corp”.

Nos, ha tényleg így áll a dolog, ha a stílus valóban a test, akkor ennek a relációnak működni kell fordítva is. Elindulva a „stílustól”, a műtől, fel kell tudnunk deríteni az alkotás „biológiai premisszáit”, kezdve az „izmok akaratlan mocnásától” el egészen a tudattalan intenciókig, hogy majd Nietzsche-vel e-

gyütt mondhatjuk: Íme a test! Létezik egy tudomány is, amely kifejezetten ezzel foglalkozik. Benn meg is nevezi: „patográfia” – az írás elhajlásait, perverziónját leíró tudomány. Vizsgálódásainak tárgykörébe tartozik minden, ami ezen a szinten elképzelhető: kézírás, ecsetkezelés, hangfekvés, stílus és tartalom.

S ezúttal már Nietzschéről van szó.

Sesztov már említett kötetében találtam rá az alábbi Nietzsche-idézetre: „Csak ekkor (betegségének idején) tanultam meg azt a remetebeszédet, amelyen csak a leghallgatagabb emberek és a legerősebben szenvedők értenek: tanúk nélkül beszéltem, vagy inkább a tanúkra való tekintet nélkül, csak ne kelljen szenvednem a hallgatástól, olyansmiről ami nem rám tartozik, olyan hangon, mintha rám tartozna. Akkor tanultam meg a művészetet, hogy vidámnak, objektívnek, kíváncsinak, mindenekelőtt azonban egészségesnek és gonosznak *mutassam* magam – és egy betegnél, én azt hiszem, ez a <jó ízlés> jele. A finomabb szem és a részvét számára azonban nem marad rejtve – ami talán ezen írások (az Emberi – túlságosan is emberi) varázsát adja – hogy itt egy szenvedő és nélkülöző beszél, mégpedig úgy, mintha *nem* volna szenvedő és nélkülöző.”

Rendkívül gazdag és tömör idézet, érinti az általunk tárgyalt probléma összes vonatkozását, és ráadásul van egy vitathatatlan előnye: Nietzsche itt kivételesen őszinte.

Fogjunk tehát hozzá óvatosan, lépésről-lépésre, a szöveg felfejtésének.

Nietzsche mindenekelőtt elmondja, hogy szenved, olyannyira szenved, hogy az alig pár mondatos idézetben belül négyszer is leírja a „szenvedés” szót. Persze, mondhatnánk, mi sem természetesebb, minthogy egy beteg szenved. Ám úgy tűnik, itt nem csupán ennyiről van szó. Vagyis nem csupán arról van szó, hogy a beteg Nietzschének fizikai fájdalmai lennének.

Olvaszuk figyelmesen a következő passzust: „mindenekelőtt azonban egészségesnek és gonosznak *mutassam* magam”. A gonoszság fogalma morális fogalom, modhatni, semmi köze az egészséghez vagy betegséghez. Mindenesetre – úgy tűnik. Ám nem egyértelműen Nietzsche számára is. Nietzsche életművében az egészséges, erőtől duzzadó, büszke élet mindig a gonoszság, vagy legalábbis egy sajátos értelemben vett amorális, a keresztény morállal szembeni indifferencia, intolerancia, esetenként ellenségesség szinonimája.

Következésképpen nem túl merész, vagy különösebben éleselméjű dolog azt állítani, hogy miközben Nietzsche „egészségről”, „gonoszságról” beszél, arról, hogy egészségesnek és gonosznak „mutatja” magát, valójában beteg és gyenge. Gyenge, mégpedig abban az értelemben, ahogyan ő használja ezt a szót, vagyis mindazzal együtt, amit ez implikál, vagy ami ezt implikálja – a keresztény morál. – Gyenge, mert szenved a hallgatástól, a magány csöndjétől, ami pedig kifejezetten az erős emberek, a csúcsok magányos vándorainak osztályrésze. Mondjuk ki végre: Nietzsche szenved a bensejében lakozó morális jótól, a kínok kínját éli meg – és nem csupán a szó klinikai értelmében. Nietzsche egy életen át szenvedett az Antikrisztusban lakozó Krisztusért. És ezt az iszonyatos kint, a morál horrorját megpróbálta, akár egy megkészt Júdás, kiírni önmagából.

Az írásnak ez az örökösen önmagát megtagadó, önmaga ellentétébe forduló folyamata, az írás mint az elkendőzés és az elrejtés művészetének összes lehet-

séges problémáját felveti. Annak művészete ez, hogy „egészségesnek és gonosznak *mutassam* magam”, elkendőzve ezáltal, „hogyan itt egy szenvedő és nélkülöző beszél, mégpedig úgy, mintha *nem* volna szenvedő és nélkülöző.” Mind ez pedig a „jó ízlés” kérdése, vagy ahogy Derrida mondja – (a) stílus kérdése.

Íme egyike azon akadályoknak, amelyek a „patográfia”, mint „keletkezőfélben lévő tudomány” előtt tornyosulnak. – A stílus egyszerre fedheti fel és rejteti el az írás mögött meghúzódó „anomáliákat”, „stigmákat”. – És Nietzsche-nek volt stílusa.

Ez a tény pedig teljességgel megkérdőjelezi mindannak érvényességét, amit itt az idézet margóján leírtam, az értelmezés premisszáit, Nietzsche feltételezett őszinteségét. Mert mi történik akkor, ha Nietzsche mégsem őszinte, ha csupán úgy tesz, mintha őszinte volna, miközben látszólag őszintén bevallja, hogy nem őszinte. Mi történik akkor, ha mindeközben csupán stílusára kalkulál, a jó ízlésre, ami végeredményben kizárja, hogy bárkivel is őszinte legyen: „...tanúk nélkül beszéltem, vagy inkább tanúkra való tekintet nélkül, ...olyasmiről, ami nem rám tartozik, olyan hangon, mintha rám tartozna.” Ez ugyanúgy lehet a legmeztelenebb őszinteség kiáltványa, mint a legszubtilisabb misztifikáció. Csupán az a kérdés, hogy egyáltalán elkerülhető-e az írásnak és az alkotásnak ez a kettős posztulációja? Az a furcsa, már-már groteszk helyzet, amikor a „lehallgatagabb ember”, „szenvedve” és megrettenve önnön hallgatóságától”, belevág „remetebeszedébe”, ebbe a kétélű beszédbe, amelyben ember és Isten saját hangjával társalog, s ami nem egyéb, mint – par excellence – a „teremtés monológja”. Mi az, kérem én, ami végső soron ezt a furcsa szituációt eredményezi?

Ami Nietzsche-t illeti, talán igaza van Benn-nek. – Talán. „Idézhetjük továbbá azokat az eseteket, a lázasan felfokozódó produktivitás pánikszerű válságjelenségeit, amelyek a luesz okozta elmebaj előtt jelentkeztek, akár több éven át, borzongatóan szép példája az effélének Nietzsche.” Furcsa viszont, hogy a következőket, az esszé zárszavait, éppen egy Goethe idézet margójára, annak meghosszabbításaként jegyzi: „Kicsendül e szavakból, sejtésnél jóval határozottabban, hogy a test a szükségszerűség végső kényszerítő eszköze és mélye, a teremtés monológja, és egy bizonyos módon eltorzulva, olykor a zsenialitás alapfeltétele.” – Olykor.

Vagy tán még olykor sem. Ugyanaz a Nietzsche írja:

„Ó, hogy szeretnék egészséges lenni! Nem kell egyéb, csak hogy legyen az embernek olyan megcsinálnivalója, ami tovább él, mint ő maga, – akkor biztosan hálásan köszön meg minden jó éjszakát, minden meleg napsugarat, sőt minden rendes emésztést! Bennem, úgy látszik, valamelyik alsótesti szerv teljesen megrongálódott. Ezért van az idegesség és álmatlanság, a hammorrhoidák s a véres szájjiz, stb. De légy szíves, és az imént ábrázolt lelkiállapotot ne próbáld a ganglionrendszerből megmagyarázni! Különben féltennem kell a halhatatlanságomat. Mert sohase halottam, hogy a puffadás filozófiai hangulatot okoz.”